

БЕЛАРУСКІЯ ГРАМАТЫКІ ПАЧАТКУ ХХ СТАГОДДЗЯ

Г. А. Алехна

Традыцыйна аўтарам першай беларускай граматыкі лічыцца Браніслаў Тарашкевіч. Аднак у працах даследчыкаў гісторыі мовазнаўства можна сустрэць і іншыя звесткі аб аўтарстве першай беларускай граматыкі. Інфармацыя аб папярэдніках Тарашкевіча ў справе нармалізацыі беларускай мовы, пададзеная ў некаторых айчынных і замежных выданнях, з’яўляецца не да канца пэўнай і шмат у чым супярэчлівай. Паспрабуем абагуліць гэты матэрыял у выглядзе агляду.

На пачатку ХХ стагоддзя разам з інтэнсіўным развіццём беларускай мовы ў якасці літаратурнай узрасла патрэба ў граматыцы, якая б кадыфікавала нормы маладой мовы, навукова акрэсліла прынцыпы беларускага правапісу. У гэты час склаліся больш спрыяльныя ўмовы для стварэння такой граматыкі, чым у ХІХ стагоддзі, гэтым пытаннем пачалі сур’ёзна займацца многія пісьменнікі і навукоўцы. Адносна складу і храналогіі граматычных прац гэтага перыяду існуюць наступныя звесткі.

Леў Міхайлавіч Шакун у кнізе «Гісторыя беларускага мовазнаўства» піша: «Першая спроба абагульніць і сфармуляваць асноўныя правілы арфаграфіі беларускай мовы была зроблена беларускім навукоўцам і грамадскім дзеячам Антонам Луцкевічам у брашуры “Jak prawilna pisać ra białarusku” (Вільня, 1917. Ч. 1. 16 с.)» [1, с. 123]. У гэтай кнізе, паводле Шакуна, знайшлі сваё адлюстраванне тыя агульныя заканамернасці, што выявіліся да таго часу ў практыцы беларускага кнігадрукавання.

Гэтую ж брашуру лічыць першай беларускай граматыкай і англічанін Мэйо, але аўтарамі яе чамусьці называюцца браты Лёсікі: «“Беларуская граматыка для школ” (маецца на ўвазе праца Б. Тарашкевіча – Г. А.) не была першай друкаванай спробай кадыфікацыі арфаграфічных норм беларускай мовы; у 1917 годзе браты Лёсікі выдалі лацінскім шрыфтам працу “Jak prawilna pisać ra białarusku”, якую працягнулі ў 1918 годзе кнігай “Białaruski prawapis”, таксама надрукаванай у лацінскай графіцы» [2, р. 32]. Акрамя гэтага, у сваім артыкуле Мэйо ўпамінае выданне «Prosty sposob stacca u karotkim časie hramatnym», чамусьці не называючы яго аўтараў. У гэтай працы, на думку англічаніна, даволі выразна, хаця і не вельмі паслядоўна, знайшоў сваё ўвасабленне фанетычны прынцып беларускага правапісу («пішы, як чуеш»). Мэйо звяртае ўвагу і на выдадзеную ў тым жа 1918 годзе «Hramatyku

biełaruskaj mowu» Б. Пачобкі, называючы яе «дзіўнай і ненавуковай» [2, р. 32].

Цікавай з’яўляецца публікацыя нямецкага даследчыка Карла Гутшміта «Хто напісаў першую граматыку беларускай мовы?» у польскім часопісе «Prace filologiczne» за 1999 год. Аўтар артыкула распавядае: «У канцы 1991-га года ў бібліятэцы Семінара славянскай філалогіі Гамбургскага універсітэта зусім выпадкова мне трапіла ў рукі кніга буйнога фармату ў семдзесят старонак. На тытульным лісце чытаецца наступнае:

Anton Łuckiewicz
Biełaruskaja hramatyka
(pawodłuh lekcij, čytanych na Biełaruskich
Wučycielskich Kursach w Wilni u 1915 – 1916 h. h.)
Čaść 1
Fonetyka i etymologija
Wilnia
1916 hod

Аўтарам гэтай кнігі, якая мае від рукапісу, хаця здаецца мажлівым, што яна размножана прымітыўным спосабам, з’яўляецца вядомы беларускі адраджэнец, палітык і культурны дзеяч Антон Луцкевіч, адзін з заснавальнікаў і фактычных кіраўнікоў газет “Наша доля” і “Наша ніва”» [3, с. 193]. Такім чынам, Гутшміт, сугучна з Л. М. Шакуном, лічыць аўтарам першай беларускай граматыкі Антона Луцкевіча, але называе яго іншую працу.

Гісторыю беларускага правапісу і аўтарства першых беларускіх граматык даследаваў М. Р. Суднік. У сваім артыкуле «Да пытання аб гісторыі фарміравання беларускай арфаграфічнай сістэмы» ён у якасці прыкладу першых граматычных даследаванняў упамінае граматыку Пачобкі, якая выйшла ў 1915 годзе, характарызуючы яе наступным чынам: «Яна таксама аказалася адарванай ад законаў беларускай мовы і таксама павярхоўна падыходзіла да тлумачэння яе жывых з’яў, як і вышэй адзначаная граматыка Шпілеўскага» [4, с. 51]. Але першым крокам на шляху нармалізацыі беларускага правапісу аўтар артыкула называе ўсё ж такі граматыку Б. Тарашкевіча. Магчыма, выданне Пачобкі падалося Судніку настолькі ненавуковым, што ён не палічыў патрэбным уносіць яго ў спіс сур’ёзных прац, прысвечаных правапісу беларускай мовы.

Яшчэ адзін даследчык – А. І. Яновіч – у артыкуле «Б. А. Тарашкевіч – мовавед» сцвярджае, што ўсе выдадзеныя да Тарашкевіча граматыкі – у іх ліку называюцца «Як правільна пісаць па-беларуску» (1917), «Просты спосаб стацца ў кароткім часе граматным» (1918), «Беларускі правапіс» (Вільня, 1918) – з’яўляліся, па-сутнасці, «элементарнымі бук-

варамі» [5, с. 11]. Такім чынам, першай беларускай граматыкай яна таксама лічыць «Беларускую граматыку для школ» Б. Тарашкевіча.

Паспрабуем сістэматызаваць пералічаныя раней граматыкі, каб хаця б прыкладна ўявіць месца кожнай з гэтых прац у агульнай справе каліграфічнага правапісу беларускай мовы ў пачатку ХХ стагоддзя.

- Б. Пачобка «Hramatyka biełaruskaj mowy», 1915 (1918?).
- Антон Луцкевіч «Biełaruskaja hramatyka», 1916.
- Антон Луцкевіч (браты Лёсікі – паводле Мэйо) «Jak prawilna piśać ra biełarusku», 1917.
- Б. Тарашкевіч «Беларуская граматыка для школ», 1918.
- А. Луцкевіч, Я. Станкевіч (браты Лёсікі – паводле Мэйо) «Biełaruski prawapis», 1918.
- Рудольф Абіхт, Антон Луцкевіч «Prosty sposob stacca u karotkim časie hramatnym», 1918.

Як вынікае з даследаванняў па гісторыі мовазнаўства, на ролю першай беларускай граматыкі найбольш сур’ёзна могуць прэтэндаваць 2 выданні: «Беларуская граматыка для школ» Б. Тарашкевіча і «Беларуская граматыка» Антона Луцкевіча. Вядучае становішча заняла граматыка Тарашкевіча, і застаецца толькі здагадацца, чаму аб існаванні граматыкі Луцкевіча сёння ведаюць нават не ўсе мовазнаўцы. Гэтым пытаннем было б цікава заняцца, калі б выданне Луцкевіча знаходзілася ў нашай краіне.

Як відаць са зробленага агляду, пытанне аб храналогіі граматычных прац пачатку ХХ стагоддзя яшчэ не да канца вырашана. Некаторыя працы яшчэ проста чакаюць сваіх даследчыкаў, гэтыя граматыкі трэба адшукаць і дэталёва апісаць. Інфармацыя пра іх, безумоўна, была б каштоўнай для гісторыі беларускага мовазнаўства, бо дакладнае веданне фактаў гісторыі мовы дазваляе сфарміраваць аб’ектыўнае ўяўленне аб моўных традыцыях. А гэта, у сваю чаргу, дапамагае правільна ацаніць сучасны стан мовы, рабіць гістарычныя апраўданні і мэтазгодныя карэктывы.

Літаратура

1. Шахун Л. М. Гісторыя беларускага мовазнаўства. Мн., Універсітэцкае, 1995. 271 с.
2. Majo P. J. The Alphabet and Orthography of Byelorussian in the 20th Century // The Journal of Byelorussian Studies. London, 1977. Vol. IV. No 1. Year XIII. P. 28–36.
3. Gutschmidt Karl. Хто напісаў першую граматыку беларускай літаратурнай мовы? // Prace filologiczne. Warszawa, 1999. Tom XLIV. S. 193–199.
4. Суднік М. Р. Да пытання аб гісторыі фарміравання беларускай арфаграфічнай сістэмы // Весці АН БССР. 1950. № 3. С. 46–57.
5. Яновіч А. І. Б. А. Тарашкевіч – мовавед // Беларуская лінгвістыка. 1982. Вып. 21. С. 11–18.